

*Кравцова О. А.,**аспірант кафедри сучасної української мови**Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*

ОСОБЛИВОСТІ ВИРАЖЕННЯ ПЕРЕПОВІДНИХ ІНТЕНЦІЙ У НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ

Анотація. У статті простежено особливості реалізації категорії переповідності в науковому дискурсі. Виокремлено основні переповідні конструкції, окреслено функційно-семантичні аспекти використання в контексті репрезентації авторських намірів у текстах наукового стилю. Звернено увагу на наявність оцінних елементів, які уточнюють позицію автора та допомагають адресатові об'єктивно інтерпретувати зміст повідомлень, закладених у науковий текст.

Ключові слова: науковий дискурс, вставні конструкції, парантеза, переповідні інтенції, діалогічність / монологічність наукового тексту.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку мовознавчої науки зусилля граматистів мають комунікативно-прагматичну зорієнтованість. Учених цікавить спілкування, зокрема суб'єктивні значення, що виникають у процесі мовлення. До таких лінгвісти зараховують переповідну модальність, яка доволі часто з'являється під час інтеракції та, нашаровуючись на зміст речення, допомагає висловити «не особистий досвід мовця, його переконання, а переказати спостереження, умовиводи інших осіб» [3, с. 22]. Вона реалізується на базі простих ускладнених речень, складнопідрядних речень із з'ясувальними підрядними частинами, а також на основі фрагментів тексту.

Мовознавці звертають увагу на цю категорію, визначають лексико-граматичні засоби її вияву, однак лише поодинокі праці стосуються репрезентації цієї суб'єктивної модальності в різностильових текстах української мови.

У полі нашого зору перебуває вияв переповідності в науковому дискурсі. Серед його ключових ознак є об'єктивність, аргументованість, точність, інформативність, переконливість тощо. Проте кожного разу, коли автор наукової розвідки, виформовуючи ґрунт для власного дослідження, покликається на когось, використовує цитату чи мовить про здобутки попередників / сучасників, погоджується чи полемізує з ними, він пропускає ці слова крізь призму власного світобачення та особистісних ціннісних орієнтирів. Так, текст (відповідно до намірів науковця) виформовується в цілісне поліфонічне полотно, головне завдання якого – донести інформацію. Отож, особливості вираження переповідних інтенцій у науковому дискурсі потребують глибшого аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми синтаксису наукової мови вчені розпочали розв'язувати ще в 20–30 рр. ХХ століття (праці О. Курило, О. Синявського та ін.). Проте посилюється цей процес у 60 рр. минулого століття (наукові роботи А. Васильєвої, М. Кожіної, М. Котурової та ін.).

На сучасному етапі лінгвісти здійснюють дослідження наукового тексту з різних позицій: вивчають його граматичні та стилістичні особливості, розглядають у парадигмі комунікативної лінгвістики, з'ясовують роль адресата як реципієнта нової інформації тощо.

Окремі аспекти опрацювання теорії наукового тексту висвітлено в публікаціях Ф. Бацевича, З. Висоцької, І. Вихованця, К. Городенської, Н. Гуйванюк, А. Коваль, М. Кочергана, Л. Мацько, О. Пономаріва, О. Тараненка, С. Шабат-Савки та ін. Однією з найновіших праць, у якій всебічно проаналізовано науковий текст, є монографія «Світло і тіні наукового стилю» П. Селігея.

Думки мовознавців різняться щодо природи наукового дискурсу. Одні вчені вважають, що вона діалогічна. Наприклад, З. Висоцька зазначає, адресат – це «не просто читач і спостерігач, а партнер і співмислитель, оскільки для наукового спілкування потрібне взаєморозуміння, про це можна стверджувати, розглядаючи науковий текст як комунікативно-спрямований діалог науковців на пошук та опис невідомих знань» [1, с. 47]. Дослідниця зауважує, що актуалізують діалогічність питальні речення, питально-відповідні комплекси, чужа мова у формі безпосередніх цитувань, непряма мова як переказ чужої думки, експресивні засоби (емоційна, оцінна та розмовна лексика, модальні слова, інтонаційно-синтаксичні засоби), імперативи як звертання до читача, вставні та вставлені конструкції, які виконують різні функції (пояснювальну, уточнювальну, вказівну, оцінну, додаткового повідомлення) [1, с. 48]. Її думку поділяють Н. Заніздра та В. Заніздра, говорячи, що науковий виклад діалогічний як імпліцитно (прямі й непрямі посилання), так і експліцитно (неприховані звертання до адресата, сприяння його участі в процесі обмірковування) [4, с. 106]. О. Пономарів пише, що цитати, посилання та документація тверджень – композиційна особливість наукового стилю, а тексти, які до нього належать, за типом мовлення є монологічними [7, с. 10]. Нам імпує перша думка щодо діалогічності викладу наукової інформації, адже доволі часто автори зосереджують увагу читача (якщо говорити про написане) чи слухача (під час наукових виступів), застосовуючи відповідні акцентуаційні лексичні маркери. Науковці використовують думки авторитетних учених задля показу підґрунтя та важливості власної роботи й залучають адресата до обдумувань, «програмують» його на рецепцію, інтерпретацію, а відтак приєднують до потенційної прогресії міркувань та навіть дискусії.

Крім праць, у яких автори пишуть про адресантно-адресатну взаємодію під час передавання-отримання наукової інформації, наявні нечисленні дослідження стосовно парантетичних конструкцій як головних виразників переповідних інтенцій дослідника. Наприклад, Н. Гуйванюк висловлює твердження, що, «використовуючи чужі думки, автор повідомлення принагідно зауважує, що вони належать іншій особі, проте пропускає їх крізь призму власного сприймання та оцінок», тому на цій підставі можна «вважати вставні компоненти переповідної модальності різновидом суб'єктивно-модальних форм та конструкцій» [2, с. 329]. Цю думку поділяє й С. Шабат-Савка, пишучи, що «у доведеннях теорії, обґрунтуванні гіпотез,

репрезентації різних класифікацій присутній образ автора, дослідника, який подає результати свого дослідження, проаналізувавши та опрацювавши праці інших дослідників», тому «інтертекстуальність є важливим елементом оприлюднення результатів дослідження», а «чужий погляд» виражають парантетичні конструкції зі значенням переповідності чужих слів чи джерела повідомлення» [9, с. 324–325].

Різноманітність поглядів на природу наукового тексту, а також його малодослідженість у контексті переповідності спонукають до ретельнішого опрацювання цієї тематики.

Мета статті – простежити особливості реалізації переповідності в науковому дискурсі.

Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких завдань:

– виокремити основні переповідні конструкції в науковому дискурсі;

– зацентувати на оцінних елементах, які застосовує автор під час переповідання задля увиразнення власних позицій;

– визначити специфіку використання переповідних конструкцій в аспекті функційних можливостей наукового дискурсу.

Виклад основного матеріалу. Науковий стиль (як функціональний стиль української мови) потребує уваги науковців не лише щодо композиційно-архітектонічних особливостей текстів, а й стосовно вияву в таких текстах авторських інтенцій, із-поміж яких експлікуються й інтенції переповідності. Комунікативна інтенція – це «лінгвістична субстанція з глибоким когнітивно-ментальним підґрунтям, що має безпосередній стосунок до найскладніших феноменів людського буття, насамперед до людини (тобто мовної особистості, мовця, суб'єкта інтенції), до її концептосфери, інтелекту, пам'яті, знання, психіки, мисленневих процесів, ментальних моделей породження світу» [10, с. 324]. Інтенція (як психоментальне утворення) має свою особливу вербалізацію в різних текстах і жанрах наукового стилю (у дисертаціях, статтях, монографіях, лекціях, підручниках та ін.). Науковий стиль представляють такі його підстили: власне науковий (науково-технічний), науково-популярний, науково-діловий, науково-навчальний, науково-публіцистичний. Відомо, що в науковій мові надають перевагу використанню займенника першої особи множини «ми»: ми вважаємо..., на нашу думку..., на наше переконання тощо. Таку форму ретрансляції інформації називають «авторське ми», «наукове ми» або, за словами дослідниці С. Шабат-Савки, «авторська скромність» [9, с. 321]. Доволі часто в МІ-реченнях під час згоди / незгоди з думками інших учених (коли «МІ» у формі непрямого відмінка) автор наукової розвідки використовує переповідні інтенції: *Нам імпонує думка В. Фон Гумбольдта, який витлумачував мовленнєву особистість як багатогранну сутність, функціональний аспект діяльності якої – збереження та відтворення мовного багатства, духовна творчість* (9, с. 77); *Цілком погоджуємося з Л. Заскіною в тому, що мовною особистістю є лише той суб'єкт, мовлення якого якнайповніше відтворює культурну спадщину свого народу, що виявляється у вербальних і позалінгвальних елементах комунікації, мовних стереотипах і правилах етикету* (9, с. 77).

Можна переповідати, застосовуючи вставні (парантетичні) конструкції, цитати, посилання, пряму й непряму мову, передавання теми чужої мови тощо. Пряма мова хоч і вважається найбільш об'єктивною формою відтворення чужої інформації, але під час використання переповідач (автор праці) пропускає

її крізь призму власного світобачення, використовує задля власної мети, тому авторську ретрансляцію прямої мови також зараховуємо до переповідної модальності.

Переповідні конструкції поділяються на реченнєві прості двоскладні та односкладні (переважно узагальнено-особові та безособові) та складнопідрядні речення зі з'ясувальними підрядними частинами. Додамо також те, що переповідність доволі часто виявляється у фрагментах текстів (наводяться думки кількох авторів (які можуть погоджуватися з твердженнями один одного чи полемізувати задля досягнення правдивості у висвітленні проблеми).

До переповідних вставних структур належать такі:

– **ЗА+ О. в.** (за словами..., за спостереженнями..., за влучним твердженням ученого, за тогочасною пресою, за визначенням медиків, за народними уявленнями, за спогадами, за звичаєвим правом, за законом тощо): *За визначенням галицької газети «Діло» (1923), активні, віддані національній справі діячі в той час були у них «білими павами»* (8, с. 184);

– **ЗГІДНО З + О. в.** (згідно з даними тощо): *Наслідуючи професії власних чоловіків, жінки, згідно з повідомленнями газет, ставали не тільки шахтарками, а й керівницями цехів, заводів, трактористками, комбайнерками, бухгалтерками, комірними, завгоспами тощо* (8, с. 247);

– **НА + Р. в. / З. в.** (на думку М. Мірченка, на думку критиків, на переконання дослідниці тощо): *Саме батьки, на загальне переконання, маючи значний життєвий досвід і найкращі наміри, здатні були дібрати оптимальну пару для свого сина чи дочки* (8, с. 11).

Реченнєві парантетичні переповідні конструкції Н. Гуйванюк поділяє на двоскладні й односкладні, зауважуючи, що «двоскладні вводяться в речення за допомогою сполучника як. Присудками найчастіше є дієслова мислення чи мовлення: (автор) думає, гадає, міркує, зазначає, відзначає, вважає, зауважує, підкреслює, наголошує, твердить, стверджує, говорить, припускає, доводить, пропонує, визнає та ін.» [2, с. 333]. Односкладні реченнєві вставні переповідні структури (переважно безособові чи неозначено-особові), за словами дослідниці, трапляються рідше, «насамперед тоді, коли виражається вказівка на конкретну працю чи словник як «джерело повідомлення», наприклад, як зазначено у праці..., як відображено у словникових статтях, як засвідчено у працях логіко-граматистів, як сказано у праці О. Потебні тощо»; «форму неозначено-особового речення мають вставні конструкції зі значенням загальносприйнятої думки чи відомого джерела, наприклад, як уважають, як про це пишуть, як тоді вважали, як прийнято вважати, як заведено вважати і под.» [2, с. 334].

– **ЯК + предикат мовлення + Н. в.** (як зазначає..., як наголошує..., як стверджує..., як свідчать історичні факти / свідчать документи тощо): *Як констатує Н. Арутюнова, оцінка представляє світ як середовище і як засіб для людського буття* (9, с. 120); *Утім, більшість табірних лікарів, як свідчать колишні невільниці, справді старалися полегшити страждання виснажених і хворих жінок, хоча їхні можливості та ресурси були вкрай обмеженими* (8, с. 272).

Предикати мовлення переважно вжиті в теперішньому часі, зрідка – у минулому.

Парантетична реченнєва частина може бути односкладною неозначено-особовою: *Дівчата із заможних родин швидше виходили заміж, аніж їхні бідніші однолітки; навіть обділе-*

ні вродою і здоров'ям багаті наречені могли розраховувати на добру партію, бо, як казали на Волині: «Морги варги покривають» (тобто розміри земельного наділу важливіші за потворність)... (8, с. 12).

– **предикат мовлення** + **Н. в.** (уважають В. Іванишин та Я. Радевич-Винницький, стверджує..., зауважує... тощо): Категоризація, узагальнює О. Кубрякова, становить результат когнітивної діяльності, підсумок класифікації (таксономії) світу й тісно пов'язана з когнітивною здатністю людини, з компонентами цілісної когнітивної системи – увагою, пам'яттю, сприйняттям, висновковістю (9, с. 82).

Такі вставні переповідні структури можуть знаходитися як на початку, всередині, так і наприкінці речення.

Значна частина переповідних авторських інтенцій реалізується через переказування теми чужої мови (про яке згадує В. Дорошенко, про що свідчать..., знаходимо згадки про обмін... тощо): У таборах відчувався постійний брак одягу та взуття, про що свідчать як офіційні документи, так і численні спогади колишніх політ'язнів (8, с. 287); Українська та іншомовна преса повідомляла про успіх українок на віденській виставці «Опіка над виселенцями» (8, с. 96).

Переповідність реалізують і безсполучникові речення: Селяни згадували: «Були такі випадки, що жінка розказувала у господарстві, а чоловік не мав слова такого. У тих випадках це було, коли чоловік був дуже простак або до загиби жінку любив» (Гуцельщина) (8, с. 23); Пошлемося, наприклад, на І. Нечуя-Левицького. В листі до Н. Кобринської з 26.02.1898 р. він писав: «Слово розвиток давно вжив д. Франко в передньому слові до свого перекладу «Фавста» і потрапив добре» (11, с. 51).

Більшість переповідних конструкцій у науковому дискурсі виявляємо на основі складнопідрядного речення з підрядною з'ясувальною частиною. Їх наводять у вигляді непрямої мови (ще Аристотель уважав, що..., В. Шинкарук наголошує, що..., лідерці СУ закидали те, що..., О. Вольф дійшла висновку, що..., газета «Діло» пояснювала, що..., Міністерський рескрипт 1862 р. проголошував, що..., київська преса повідомила, що..., біограф М. Коцюбинського розповідає, що..., українські дослідники зазначають, що..., історичні та етнографічні джерела свідчать, що..., дослідники припускають, що..., факти свідчать, що..., архівні дані й спогади сучасників засвічують, що..., деякі західні фахівці з історії СРСР упевнені, що..., з газетних шпальт постійно лунало, що..., учені вважають, що..., «Новий час» (1927) писав, що..., Мілена Рудницька запевняла Андрія Шептицького, що..., жінки-політ'язні незмінно підкреслюють, що..., жінки згадують, що..., мемуаристки підкреслюють, що... тощо): Так, Ю. Караулов, увівши поняття «мовна особистість» у широкий науковий дискурс, стверджує, що мовна особистість – це зосередження і результат соціальних знаків; продукт історичного розвитку етносу; творець і користувач знакових, системно-структурних утворень (9, с. 76); Ще Ф. Булаєв зазначав, що судження, виражене словами, є реченням (9, с. 138).

Автори наукових текстів можуть переповідати інформацію, отриману від особи / осіб (із зазначенням імені або й без), від інституцій (із назвою чи без). Джерело інформації, яку переказують, може виражатися безособовою формою.

Крім того, посилаючись на когось, передаючи чийсь думки та твердження, переповідачі доволі часто використовують оцінні слова (найчастіше прислівники та прикметники), які стосу-

ються особи першоджерела або ж вартості отриманих даних (влучна, (цілком) слухна / логічна думка, справедливо, знаний етнограф, не без критичного узагальнення, як справедливо наголошує, як слушно аргументує тощо): За влучним твердженням Г. Сильницького, ситуації відповідає деякий відрізок дійсності, який мовець виокремлює з континууму об'єктивних явищ (9, с. 88).

Щодо функційності переповідних конструкцій у науковому тексті, то, на думку Л. Мацько, його головне призначення – «систематизування, пізнання світу, слугувати для повідомлення про результати досліджень, доведення теорій, обґрунтування гіпотез, класифікацій, роз'яснення явищ, систематизація знань, виклад матеріалу, представлення наукових даних суспільству» [6, с. 284].

Формується текст за допомогою викладення думок ученого з використанням цитат та покликань, що є основою, ґрунтом, вихідним пунктом, від якого відштовхується автор, роздумуючи над обраною темою, а також допомагають надати ваги власним словам, спростувати / підтвердити чийсь теорії та припущення, порівняти кілька поглядів на одну й ту ж проблему, спричинити полеміку тощо. При цьому вони виконують ще й текстотвірну функцію. Переповідаючи, автор наукової розвідки солідаризується з тим дослідником, чий слова використовує: Подібну думку висловлює О. Мельничук, зауважуючи, що співвіднесеність висловлюваного змісту з дійсністю належить до ознак зовнішньо-синтаксичної структури речення і знаходить формальне вираження в наявності таких модальних різновидів речення, як розповідні, питальні та спонукальні, а також у часовій віднесеності змісту речення до дійсності (9, с. 139); або ж під час переказування показує незгоду джерела інформації (чи й свою власну завдяки використанню чужих слів) із життєвими пріоритетами людей чи певним суспільним ладом: Михайло Павлик не без критичного узагальнення писав, що з сучасною йому галичанкою можна було поговорити лише на три теми: весілля, забави і погоди (8, с. 34). тичний [5, с. 8].

Висновки. Отже, переповідність у науковому дискурсі реалізують парантетичні конструкції, цитати, посилання, пряма й непряма мова, передавання теми чужої мови тощо.

Вставні структури для переказування чужої інформації виявляються за допомогою таких моделей: ЗА + О. в., ЗПДНО З + О. в., НА + Р. в. / З. в., ЯК + предикат мовлення + Н. в., предикат мовлення + Н. в. тощо.

Переповідність здебільшого реалізують складнопідрядне речення з підрядною з'ясувальною частиною (наводиться у вигляді непрямої мови), безсполучникові складні речення, а також текстові фрагменти.

Для переказування чужої інформації автори наукових праць використовують оцінні слова (здебільшого прислівники та прикметники).

Посилання на сказане / написане кимось дають змогу науковцеві створити ґрунт для своєї розвідки, надати ваги власним словам, вступити в дискусію, погодитися з чиймись висловленнями чи заперечити їх, порівняти думки кількох учених, висловити солідарність із дослідником стосовно певних тверджень тощо.

Подальшу роботу вбачаємо в розгляді категорії переповідності на основі художнього, публіцистичного та конфесійного стилів української літературної мови.

Література:

1. Висоцька З. Актуальні парадигми дослідження наукового тексту. Лінгвостилістичні студії. 2015. Вип. 3. С. 43–50.
2. Гуйванюк Н. Слово – Речення – Текст: вибр. праці. Чернівці: Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2009. 663 с.
3. Загнітко А. Український синтаксис: теоретико-прикладний аспект. Донецьк, 2009. 137 с.
4. Заніздря Н., Заніздря В. Діалогічність наукового мовлення. Вісник КДПУ ім. М.В. Остроградського. Випуск 2/2007 (43). Частина 1. С. 103–106.
5. Коваль А. Практична стилістика сучасної української мови. Київ: Вища школа, 1987. 351 с.
6. Мацько Л. та ін. Стилістика української мови: підручник. Київ: Вища школа, 2003. 462 с.
7. Пономарів О. Стилістика сучасної української мови: підручник. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. 248 с.
8. Українські жінки в горнілі модернізації/ за заг. ред. О. Кісь. Харків: КСД, 2017. 304 с.
9. Шабат-Савка С. Категорія комунікативної інтенції в українській мові: монографія. Чернівці: Букрек, 2014. 412 с.
10. Шабат-Савка С. Psycholinguistic Dimension of Communicative Intention: Speaker's Substance and Syntaxing. Psycholinguistics. Психолінгвістика. Психолінгвістика: зб. наук. пр. Серія: Філологія. Переяслав-Хмельницький: ФОП Домбровська Я. М. 2018. Вип. 24(2). С. 321–339.
11. Шевельов Ю. Внесок Галичини у формування української літературної мови. Київ: Видавничий дім «КМ Академія», 2003. 160 с.

Кравцова О. А. Особенности выражения пересказательных интенций в научном дискурсе

Аннотация. В статье прослеживаются особенности реализации категории пересказательности в научном дискурсе. Выделены основные пересказательные конструкции, обозначены функционально-семантические аспекты их использования в контексте репрезентации авторских намерений. Обращено внимание на наличие оценочных элементов, которые уточняют позицию автора и помогают адресату объективно интерпретировать содержание сообщений, заложенных в научный текст.

Ключевые слова: научный дискурс, вставные конструкции, парантеза, пересказательные интенции, диалогичность / монологичность научного текста.

Kravtsova O. Peculiarities of the expression of intentions of renarration in the scientific discourse

Summary. The article addresses the peculiarities of the implementation of the category of renarration in the scientific discourse. The main renarrative constructions are highlighted, functional and semantic aspects of their use in the context of the representation of the author's intentions in the scientific text are indicated. The emphasis is on the presence of evaluative elements that clarify the author's view and help the addressee to objectively interpret the content of the messages contained in the scientific text.

Key words: scientific discourse, embedded constructions, parenthesis, intentions of renarration, dialogism / monologism of the scientific text.